

ЖУЊИЋ И ХРИШЋАНСТВО

– Однос проф. Слободана Жуњића према ХРИШЋАНСКОЈ ВЕРИ, ТРАДИЦИЈИ И ТЕОЛОГИЈИ –

Благоје Пантелић*
Хришћански
културни центар,
Београд

Апстракт: У раду се разматра однос проф. Слободана Жуњића, засигурно наше најзначајније живог филозофа, према хришћанској вери, традицији и теологији. Приликом осветљавања овог односа аутор је користио три врсте извора: (1) Жуњићеве објављене радове, (2) приватне разговоре аутора са проф. Жуњићем и (3) сведочанства савременика која се тичу ове теме. Овај докатографски прилог је подељен у три дела: у првом је изложен Жуњићев лични став према хришћанској вери; други је посвећен његовој припадности југословенској филозофији и односу према хришћанској традицији; тема треће, последње поглавља је могућности симфонијског односа филозофије и теолошког мишљења.

Кључне речи: Слободан Жуњић, филозофија, теологија, хришћанска вера и традиција.

Умнош, ша „ружа у крсти садашњости“, није у прошивречности са рефлексивним преузимањем културних традиција, религијских идеала и естетског узора искуства...

Слободан Жуњић

Пролог

Слободан Жуњић је засигурно наш најобразованији филозоф друге половине двадесетог и првих деценија двадесет првог столећа. Након објављивања његових *Разматрања о стању филозофије на размеђу векова* у два тома (I *Модерности и филозофија*, 2009; II *Филозофија и*

* blagojepantelic@gmail.com.

иосимодерности, 2013), постаје јасније да он није, како се често може чути, само „историчар филозофије“, него и *ауθενични* мислилац, самосвојни филозоф. О аутентичности Жуњићевог филозофског дела и значају његових историјских истраживања наше и светске филозофске баштине моћи ће објективно да се говори тек након објављивања његових сабраних дела, а дубоко сам уверен да ће тада многе предрасуде бити у потпуности отклоњене. Међутим, и већ сада је јасно да се ради о филозофу светског формата.

Осамдесетих и деведесетих година прошлога столећа у Србији (тј. Југославији) достојанство филозофије било је константно и са више страна урушавано, а Слободан Жуњић није пропуштао прилику да у тим ситуацијама реагује. Треба нагласити да готово ни у једном случају (то се и летимичним прелиставањем његове обимне збирке полемика *Службе Мнемосини* може одмах утврдити), идеолошки, клановски или било који слични разлози нису га нагонили да оспорава туђе ставове и уверења, већ искључиво очување *достојанства филозофије*. Жуњић је, дакле, преузео на себе најтежу могућу улогу – да критички преиспитује, како се показало, највећи део филозофске продукције у том периоду. За декаденцију филозофског мишљења у нас Жуњић, с чврстим аргументима, оптужује, пре свега, четири групације филозофа: тзв. аналитичаре, тзв. постмодернисте, тзв. хајдегеријанце и тзв. хришћанске филозофе. Пошто је реч о готово највећем делу наше филозофске јавности, јасно је зашто је Жуњић дуго био изложен константним нападима, и зашто су се у нашем интелектуалном подземљу о њему генерисале и најокорелије неистине. Последњих пар година, пошто су публиковане његове капиталне студије *Историја српске филозофије* (2009, 2014), *Логика и теологија* (2010), *Филозофија и њен језик I–II* (2012) и *Прирок и суштаство I–IV* (2013), ствари су се умногоме промениле, и наша интелектуална средина је почела да увиђа значај његовог дела.¹

С обзиром на то да је реч о једном од наших најистакнутијих филозофа данашњице, очекивано је да о њему владају многе предрасуде, а неке од њих су опстале деценијама. Стога бих желео да изложим нешто из Жуњићевог досада *ненаписаног филозофског животописа*, уз анализу онога што је публиковао у својим радовима, а све како би пуна истина

¹ Добар показатељ тога су три престижне награде које је Слободан Жуњић добио за четвортомну студију *Прирок и суштаство – историја појмовне логике код Срба* (Београд 2013); прва је награда „Никола Милошевић“, коју додељује Други програм Радио Београда за најбољу књигу из области теорије књижевности и уметности, естетике и филозофије; друга је „Награда града Београда“ за највећа достигнућа у 2013. години у области друштвених и хуманистичких наука; а трећа је „Награда за издавачки подухват године“, коју додељује Новосадски салон књига.

о њему и његовом стваралаштву у што већој мери била објективизирана (записана), и тако осујетила евентуално фалсификовање како његове интелектуалне биографије тако и историје овдашњег филозофског живота на који је он снажно утицао; с тим што бих се концентрисао само на једно, чини ми се не баш неважно а досада неразматрано питање – какав је однос Слободана Жуњића према хришћанској вери, традицији и теологији. Приликом осветљавања тог односа користићу три врсте извора: (1) његове публиковане радове, (2) наше приватне разговоре и (3) сведочанства савременика која се тичу ове теме. Овај доксографски прилог је подељен у три дела: у првом је изложен Жуњићев лични став према хришћанској вери; други је посвећен његовој припадности југословенској филозофији и односу према хришћанској традицији; тема трећег, последњег поглавља је могућност симфонијског односа филозофије и теологије.

1. Теиста, атеиста или агностик?

У једном од наших првих (за ову тему релевантних) разговора, а на моје инсистирање, Жуњић је поменуо три највеће предрасуде о њему које су већ годинама присутне у нашој академској и параакадемској јавности. Успут, није неважно приметити да он, макар у мом присуству, никада, али никада о својим опонентима или клеветницима није говорио острашћено; када год је било речи о некој расправи коју је у ближој или даљој прошлости с неким водио, и када је он сам коментарисао људе са којима је дебатовао, присутнима је одмах било јасно да му је једино стало до тога да се ствари у целини и објективно сагледају, одн. увек се строго држао истине, а нимало му није стало до тога да ли ће његов углед или каријера тиме бити угрожени. И то, чини ми се, доста говори о његовом филозофском лику. Но, вратио бих се нашем разговору. Жуњић је тада (ради се о августу месецу 2010. године), као што рекох, навео три круцијалне неистине које су кружиле нашом филозофском средином о њему: (1) да је марксиста, (2) да је Србин и (3) да је атеиста. Одмах је додао да никада није био нити се изјашњавао као марксиста, али да јесте увек био левичар, и да је Марксово и марксистичко филозофско наслеђе високо ценио и да га и даље високо цени (што је веома видљиво и у његовим филозофским радовима, као и у полемикама), а да сва данас популарна потцењивања Марксовог мишљења третира као резултат неупућености или идеолошке острашћености. Затим је рекао да се он никада није изјашњавао као Србин, него увек као Југословен (о његовом филозофском југословенству ће бити више речи у другом поглављу).

Док је завршавао говор о томе да ли јесте или није Србин, што ми тада није било од нарочитог значаја, прекинуо сам га питањем: „Нисте атеиста!“ Одговорио је (парафразирам) – нисам... али нисам ни верник. Ја једноставно немам довољно аргумената којима бих (себи) доказао или оспорио постојање Бога. *Ја сам ајносџик* – био је његов коначан одговор. И потом изговорио реченицу коју сам добро запамтио: „Волео бих да си ти у праву (= да постоји Бог), али ја немам рационално оправдање за тако нешто. Зато сам се увек изјашњавао као агностик, а никада као атеиста.“ Онда сам га питао какав је његов став о Исусу Христу. Одговорио је кратко да верује да је Он историјска личност (тј. да се не слаже са оним делом популарне савремене библијске критике која сматра да Исус није постојао), да су Његов живот и учење узорни, али да не верује у Њега као Богочовека, да не верује у васкрсење итд. Другом приликом сам га питао да ли дели мишљење Милана Кангрге да је Христос био „револуционар“, на шта је одговорио позитивно, али није детаљније образлагао свој став, већ је тим питањем био подстакнут да изнесе своје мишљење по питању односа социјализма и хришћанства.²

Додао бих на крају овог дела о Жуњићевој религиозности нешто што је такође од значаја. Наиме, упоредном анализом Жуњићеве биографије и ергографије, догађај који се појављује као пресудан за његов приснији однос према православном хришћанству јесте вишедневни боравак у Хиландару у августу 1994. године. Жуњић је посетио тај наш познати светогорски манастир како би прегледао старословенске преводе византијских отаца, а првенствено *Дијалекџике* Св. Јована Дамаскина. Како ми је много година касније посведочио, тих десетак дана је, поред рада у ризници и библиотеци, интензивно учествовао и у богослужбеном животу манастира, јер је сматрао да је неприлично да на гостопримство монаха одговори понашањем које је својствено туристима.

² И тада је заступао свој већ познати став да је након бурне и неславне историје односа хришћанства и социјализма код нас, време да почнемо озбиљно да разматрамо неке моделе за превазилажење тог сукоба (од којих је онај који препоручује теологија ослобођења можда понајбољи), јер један озбиљан дијалог између Цркве и левице може да буде од опште користи. Да несугласице треба што пре отклонити и отпочети сарадњу, Жуњић је посебно истакао и у раду „Модерна и православно наслеђе“, у коме је између осталог навео: „Социјализам и православље имају много тога заједничког, што је у досадашњој идеолошкој супротстављености било потиснуто услед нетрпеливости стаљинизма према религији и религиозног фундаментализма према марксизму. У измењеним условима отвара се, међутим, перспектива не само за трпеливу коегзистенцију две паралелне идејне силе, него и за плодну конвергенцију, узајамно допуњавање и сарадњу двају традиција које деле сличне хуманистичке идеале. [...] Само марксизам данас држи до субверзивног садржаја хришћанства, само хришћанско искуство даје животност методи дијалектичког материјализма.“ Слободан Жуњић, „Модерна и православно наслеђе“, у: *idem, Модерност и филозофија*, Београд 2009, стр. 493–494.

Иако је и пре ове посете он био донекле заинтересован за православно предање,³ након ње постаје јасно да Жуњић ортодоксну црквену традицију почиње озбиљно да узима у обзир не само приликом својих историјских анализа, већ се појављује тенденција да се оно у одређеној мери интегрише и у његово филозофирање. Да не буде забуне, тада није дошло ни до какве конверзије када је у питању лично верско опредељење Слободана Жуњића, али јесте до приметног све отворенијег односа према православљу.⁴ Дотада су његова интелектуална интересовања, када је хришћанска теологија у питању, била више окренута ка савременој немачкој теологији, вероватно због „близине“ немачких теолога тамошњим филозофима којима се он интензивно бавио; поменимо само најзначајније: Рудолф Бултман (пријатељ Мартина Хајдегера, чија је теологија претрпела снажан утицај његових филозофских поставки), затим Јохан Баптист Мец, Јирген Молтман и др. који су своју *нову теологију* стварали под формативним утицајем Ернста Блоха, Теодора Адорна, Макса Хоркхајмера и др. Поред савремене немачке теологије, Жуњићу је, такође, била презентна и *теологија ослобођења*, која се у Латинској Америци развијала као један од рукаваца марксистичке филозофије.

2. Хришћанство и поратна југословенска филозофија

2.1. Жуњићево филозофско југословенство

Жуњић се, као што је поменуто, изјашњавао као Југословен. Говорио ми је у више наврата да је рођен и васпитаван као Југословен, и да себе сматра *југословенским филозофом*. Није ме нарочито занимало његово национално опредељење, те никада о томе са њим нисам озбиљ-

³ О томе понајбоље сведочи нпр. Жуњићево у претходној напомени цитирано излагање „Мogućности актуелизације православног духовног наслеђа“ на међународној конференцији „Eastern Christian Countries and the Challenges of the New International Order“, која је у организацији САНУ, одржана у Београду од 21. до 24. јула 1994. године; реферат је под насловом „Модерна и православно наслеђе“ касније публикован у: *Источник*, бр. 66 (2008), стр. 5–31; и прештампан у: *idem, Модерност и филозофија*, Београд 2009, стр. 469–501.

⁴ Да моја претпоставка није пуко нагађање, сведочи и сећање проф. Илије Марића, Жуњићевог ученика и сарадника али и дугогодишњег веома блиског пријатеља, који ми је у приватном писму о томе рекао следеће: „Разуме се, шта се дешава на дубинском плану наше душе то ми не можемо до краја знати и питање је какве далекосежне трагове могу остављати поједини доживљаји у нама или теоријско бављење појединим темама. Што кажу људи, 'знано вољено', што нешто више упознајемо постаје нам све ближе, а понекад и драже. Имам утисак да је од тог доба Слободан не само више мислио о тим темама, него је налазио и извесног позитивнијег става према хришћанској вери, пре свега, православној.“ Писмо од 8. 1. 2015. године.

није разговарао, већ ме интригирала његова припадност југословенској филозофској традицији, а посебно однос који је као југословенски филозоф имао према хришћанству. Покушаћу да у наставку сумарно изложим суштину онога што ми је на ту тему говорио приликом неколико наших приватних разговора који су се одвијали последњих пар година.

Слободан Жуњић је био филозофски образован, пре свега, од стране југословенских праксис филозофа, од којих је, као свог *филозофског учитеља* посебно помињао академика Михаила Марковића. Поред тога, својим интелектуалним делом – преводима, историјским анализама и другим ауторским текстовима – трудио се да допринесе, да употребим његове речи, „јединственом развоју наше (= југословенске) филозофије“. Једноставно речено, Жуњић је себе сматрао припадником југословенске филозофске заједнице, и увек је деловао унутар јединственог југословенског филозофског простора. У време када је почињао да се бави филозофијом већ је био формиран југословенски културни простор, и он га је по свему сматрао својим, те је, за њега, била у потпуности неоправдана редукција на духовно подручје једне од југословенских република (српско филозофско наслеђе је, наравно, сматрао делом заједничке југословенске филозофске баштине). Напротив, тежио је да својим радом припомогне томе да југословенска филозофија постане видљива и ван њених граница. Колико је чврсто утемељен у тој традицији, говори чињеница да и након распада СФРЈ он није престао да се изјашњава као југословенски филозоф. Што се, узгред буди речено, не може третирати као интелектуално бунтовништво, јер, када се мало пажљивије погледа, југословенски културни простор је преживео растурање заједничке државе и већ више од две деценије одолева константним тектонским потресима. Жуњића, дакле, не можемо сматрати филозофом апатридом.

2. 2. Хришћанство и поретни југословенски филозофи

Иако то на први поглед не изгледа тако, тема – хришћанство и југословенска филозофија – не само да је оправдана, него захтева и једну засебну монографију, у којој би били детаљно обрађени ставови о хришћанској вери и теологији свих филозофа који су деловали на југословенском простору након Другог светског рата. Чекајући неко опсежније истраживање, можемо, уз велики ризик који свако уопштавање носи са собом, рећи да постоји пет типова наведеног односа. У прву групу спадају они који су имали искључиво негативан (игнорантски) однос према хришћанској вери, традицији и теологији, тих филозофа је било највише, стога имена нема смисла ни наводити. Други тип подразумева радикалну конверзију, пут тих филозофа иде из једне у другу крајност – од

оштре критике до потпуног прихватања хришћанске вере; таквих такође има доста, али се претежно ради о филозофима другог реда чији рад није од нарочитог значаја. Трећи би био негде између првог и другог, наиме, ти филозофи су имали негативан став према хришћанској вери, изјашњавали су се као атеисти, али су уважавали цивилизацијски и културни допринос хришћанског наслеђа (добар пример је, рецимо, Михаило Ђурић, и на другачији начин нпр. Бранко Бошњак). У четврту групу спадају они код којих је временом дошло до, условно речено, умерене конверзије; другим речима, то су они који су послушали Паскала и у другом делу свог живота се кладили на Бога (највиђенији представници овог типа филозофа су Никола Милошевић, Бранко Павловић, Милан Кангрга и др.). Постоји још један тип југословенских филозофа чији је однос према хришћанству вредан пажње, а који бисмо могли да назовемо (под утицајем Горазда Коцијанчича) „колонијални“, чак би, узимајући у обзир утицај најзначајнијег представника оваквог става, могли да га именујемо и „жижековским“ типом; ради се о филозофима (чији је родоначелник, дакле, Славој Жижек) који су радикални атеисти, али који хришћанску мисао сматрају веома потентном и (зло)употребљавају је приликом формирања сопственог филозофског мишљења.

Став Слободана Жуњића према хришћанству се донекле разликује од свих наведених: он је свестан цивилизацијског и културног значаја хришћанства, а према хришћанској вери се није односио у потпуности негативно, већ је био искрени агностик. Умесно питање би можда било да ли би се кладио на Бога како препоручује Блез Паскал? Одговор на то питање је: Слободан Жуњић се никада не би коцкао. Зашто? Зато што му то не дозвољава његова агностичка позиција – он, као што је поменуто, нема рационалне аргументе којима би оправдао ни теистичка ни атеистичка уверења, стога је одбијање да се изјасни по питању постојања Бога оно на шта га приморава филозофска честитост.

Међутим, агностички став му није сметао да увиди цивилизацијски допринос хришћанства и значај црквеног богословља за филозофију, нарочито за развој филозофије код Лужних Словена. О томе говоре и његове бројне студије које је посветио заоставштини хришћанских мислилаца (Св. Јована Дамаскина понајвише), као и рецепцији византијског богословља у јужнословенској средњовековној филозофији. Жуњић је и у нашим многобројним разговорима често говорио о значају улоге хришћанског теолошког мишљења приликом формирања како српске (дакле и југословенске) тако и европске филозофије.⁵ Штавише,

⁵ О томе је говорио и јавно, нпр. на поменутој међународној конференцији „Eastern Christian Countries and the Challenges of the New International Order“: „Kao

неретко је наглашавао да је и сам као филозоф део традиције коју је у једном историјском периоду суштински одредило хришћанство. Говорећи крајње упрошћено, хришћанство је било интегрални елемент српске филозофске баштине, која је потом била део југословенске филозофије којој је пак припадао Слободан Жуњић. Тај филозофски педигре није само спољашња (географска или језичка) ствар када је реч о његовом филозофирању. Напротив, хришћанство заузима и не баш безначајно место у Жуњићевој филозофији. Јер је за њега „филозофија заправо облик унутрашњег присвајања традиције, којим се традиција прихвата изнутра“,⁶ а хришћанство је органски део филозофске традиције којој он сам припада, стога није могло да се догоди да оно не остави изванредан траг на његов филозофски портрет. А његова темељна вишедесетничка истраживања црквеног богословља учинили су да тај траг не буде блед. Међутим, не треба пренаглашавати улогу хришћанства приликом формирања Жуњићевог филозофског идентитета и сматрати га „хришћанским филозофом“, али је такође не треба ни занемаривати.

Да је хришћанство Слободану Жуњићу од значаја говори већ сам податак да је више од стотину страна у првом тому свог *филозофски најзначајнијег* списа – *Разматрања о духу времена са размеђа векова* – посветио управо хришћанству. Како бисмо разумели тај (за многе можда збуњујући) податак, морамо се задржати пре свега на томе како Жуњић разумева задатак и смисао саме филозофије.⁷ С обзиром на то да он верује у идеале просвећености, супериорност неметафизичког мишљења и декларативно се залаже за једну активистичку и практично усмерену филозофију, чија је обавеза да рефлектује сопствено доба, да стварност учини умнијом, одн. да се савременост мисли епохално кроз време и из склопа властитог времена,⁸ одиста није одмах јасно зашто толико пажње посвећује филозофској традицији коју чине, између осталог, и метафизика и хришћанско богословље. Жуњић своју позицију оправдава тврдњом да не постоји антагонизам између наклоности ка филозофско-историографским истраживањима

филозоф морам да истакнем непроцењив значај дубљег познавања православне традиције не само ради постизања бољег саморазумевања нашег културног круга, већ и ради примеренијег разумевања извора целокупне европске филозофске мисли.“ Слободан Жуњић, „Модерна и православно наслеђе“, у: *idem, Модерност и филозофија*, Београд 2009, стр. 475.

⁶ Слободан Жуњић, *Филозофија и постмодерност*, Београд 2013, стр. 12.

⁷ Више о томе види у: Илија Марић, „Модерност и филозофија Слободана Жуњића“, у: *idem, Од филозофије до књижевности*, Београд 2011, стр. 65–77, посебно стр. 70–75.

⁸ Уп. Слободан Жуњић, „Садашњи тренутак модерности“, у: *idem, Модерност и филозофија*, Београд 2009, стр. 7–30, посебно 23–30.

и филозофског поимања актуелности. Штавише, он наглашава да је „филозофија облик повесног мишљења ништа мање него промишљање садашњости“.⁹ Имајући у виду негативно искуство радикалног полицања метафизике у позитивизму и одбацивања филозофије у пост-модернизму, Слободан Жуњић сматра да се традиција не треба олако занемаривати јер може да буде од нарочите помоћи приликом изградње рационалне критичке свести времена, а такође може да буде од виталне важности за саморазумевање и надилажење ограничења која нам намеће наше доба. Стога, он није склон (данас помодном) укидању традиције, већ комплексним херменеутичким захватима настоји да очува њене значајне увиде, а да неке њене токове усмери ка ономе што је, по њему, за филозофију одређујуће, а то су принципи умности и људског ослобађања.¹⁰

Приликом филозофског истраживања савремености, базични проблем са којим се филозоф сусреће јесте чињеница да је садашњост филозофски догађај чији је он (са)учесник, те је принуђен да у своје филозофирање уноси личну савременост. Жуњић истиче да „веза модерности и интелектуалних струјања јесте исувише очевидна да би се могла начелно оспорити, али то не значи да је лако посредовати глобалну дијагнозу времена са оним што се догађа у посебним подручјима живота са специфичним разумевањем модерности из дате позиције судеоника“.¹¹ Овакво посредовање између општег и посебног, по његовом мишљењу, данас не може бити изведено употребом каузалног модела или телеолошком експликацијом историје, зато он препоручује примену „осетљивијег и сложенијег *обрасца нагогређености*, који тек у целини склопа дозвољава да се сагледају стварне везе и смисао историјског кретања без стапања развоја спознајних структура са историјском динамиком догађања. Управо у том склопу“ – истиче Жуњић – „ја се бавим улогом традиције, метафизике и религије у обличавању нашег времена...“¹²

Значај хришћанске традиције за Жуњићев филозофски приступ духовној ситуацији времена, јасан је већ је из онога што је наведено, стога нећу даље залазити у његове анализе односа модерности и хришћанства. Поред тога, та тема је толико опширна да захтева писање новог рада, те ћу сада прећи на треће питање којим сам планирао да се овом приликом позабавим.

⁹ *Ibid*, стр. 26.

¹⁰ Упор. *Ibid*, стр. 26–27.

¹¹ *Ibid*, стр. 24.

¹² *Ibid*, стр. 24–25.

3. Филозофија и/или теологија

3.1. Сусрет теологије и филозофије у доба атеизма

Атеизам је био конститутивни део званичне идеологије у времену када се Слободан Жуњић образовао и сазревао као филозоф. У таквим условима¹³ о теологији се обично говори потцењивачки или се уопште не говори. Хришћанско наслеђе је у Социјалистичкој Југославији било избачено из наставних курикулума, и многе поратне генерације га нису ни елементарно познавале, или су се о њему информисале најчешће само из острашћених партијских написа, а ретко из квалитетних филозофских (наравно марксистичких) критика. У Југославији су током седамдесетих и осамдесетих година, када Жуњић врло активно учествује у филозофском животу, ствари биле донекле повољније, бар када је реч о академској заједници; повремено су се у јавности могли чути и гласови неких теолога (Атанасије Јевтић, Амфилохије Радовић и др.) или интелектуалаца блиских Цркви (Димитрије Богдановић, Жарко Видовић и др.), али када је реч о филозофима, многе просветитељске предрасуде (религија успорава прогрес и сл.) су и даље биле актуелне, готово нико од њих се није озбиљније бавио истраживањем богословске мисаоне традиције (осим ако није реч о критици религије), нити је узимао за озбиљно (нпр. византијска филозофија се уопште није изучавала на филозофским факултетима у Југославији).¹⁴

Први значајан помак у правцу остваривања нормалне комуникације између филозофа и хришћанских теолога је учињен захваљујући иницијативи управо Слободана Жуњића и подршци његових колега са Филозофског факултета Београдског универзитета и Филозофског друштва Србије. Наиме, он је 1981. године приредио један број *Theo-*

¹³ Касније је Жуњић о статусу хришћанства (посебно православног) у социјалистичким земљама (наравно, имао је у виду и СФРЈ) говорио на следећи начин: „Православна традиција је у земљама реалног социјализма више деценија систематски била потискивана и омаловажавана као остатак примитивне религиозне свести, облик реакционарног политичког духа, а неретко је третирана и као опасна претња друштвеном прогресу и самој идеји просвећености.“ Слободан Жуњић, „Модерност и православно наслеђе“, у: *idem*, *Модерност и филозофија*, Београд 2009, стр. 471–472.

¹⁴ Свестан значаја византијске филозофије за општу историју филозофије, али и заинтересованости својих студената за њу код нас, како тада тако нажалост и сада, недовољно истражену област, проф. Слободан Жуњић је 1990. године уводи као изборни предмет на свом матичном факултету. Убрзо и други филозофски факултети у Србији и региону уводе византијску филозофију у своје наставне програме. Она је „преживела“ на скоро свим факултетима осим на београдском. Након Жуњићевог одласка у Сједињене Америчке Државе, тај предмет нико није преузео, нити је ангажован нови професор, а он је формално „преживео“ само на папиру до болоњске реформе када је усвојен нови наставни план у коме за њега није било места.

ria-e посвећен односу филозофије и теологије, што је догађај без пре-седана у дотадашњој поратној историји филозофије у Србији.¹⁵ Штавише, *Theoria* № 2–3 за 1981. годину је први филозофски часопис који се бавио односом филозофије и богословског мишљења, не само након Другог светског рата и инкорпорирања атеизма у официјалну идеологију, већ у историји српске периодике уопште.¹⁶

О томе какав је био однос према богословљу онда када је Слободан Жуњић одлучио да се позабави поменутом темом врло илустративно говори цитат који је (накнадно) узео за мото приликом другог издања свог уводног слова. Након скоро три деценије он је, наиме, навео речи Валтера Бенјамина са почетка његовог познатог списа *О схваћању историје* (§I): „У филозофији се може замислити пандан оној апаратури [која је са скривеним мајстором у лику механичког Турчина побеђивала шахисте крајем XIX века – СЖ]. Требало би да увек побеђује лутка звана ‘историјски материјализам’. Она се без даљег може суочити са сваким противником ако у своју службу узме теологију, која је, као што знате, данас ситна и ружна и никако се не сме изложити погледу.“¹⁷ Један од ретких нехришћанских филозофа (можда и једини?) са овдашњих простора, који се тада усудио да се без помоћне оптике наметнуте од стране владајуће идеологије сусретне са хришћанском теологијом *face-to-face* био је Слободан Жуњић.

Зашто је Жуњићу стало да тада изнова покрене давно заустављени дијалог између филозофије и теологије? Који су га разлози нагонили да поново осветљава дуго већ замрачене кутке европске филозофске

¹⁵ По речима једног од релевантних сведока, тај број *Theoria-e* је доживео позитиван пријем и био право „освежење“ за тадашњи филозофски живот. Види: Илија Марић, „Служба Мнемосини Слободана Жуњића“, у: *idem*, *Од филозофије до књижевности*, Београд 2011, стр. 55.

¹⁶ Образлажући зашто је једну свеску *Theoria-e* посветио баш односу филозофије и теолошког мишљења, Слободан Жуњић је, између осталог, записао: „Кад покрећемо ову тему уз учешће и филозофа и теолога са читавог југословенског простора, ми то чинимо са уверењем да такав дијалог треба да буде легитимни део духовних струјања која часопис наше интелектуалне оријентације треба да подстиче. Поврх тога, тај дијалог би требало да отвори брешу у досадашњој омеђеној и предрасудама оптерећеној валоризацији нашег мисаоног наслеђа у коме теолошка мисао има своје дуге и значајне историјске корене. То што у правцу отварања једног *теоријски мошвивисаної* (курзив СЖ) дијалога између филозофа и теолога код нас до сада није много учињено, схватамо пре као подстицај да се ствари покрену са мртве тачке, него као сигнал да од таквог подухвата унапред треба одустати.“ Слободан Жуњић, „Филозофија и теолошко мишљење“, *Theoria*, бр. 2–3 (1981), стр. 7; прештампано у: *idem*, *Модерност и филозофија*, Београд 2009, стр. 394.

¹⁷ Слободан Жуњић, „Филозофија и теолошко мишљење“, у: *idem*, *Модерност и филозофија*, Београд 2009, стр. 385.

традиције? Да ли је можда реч о страсти према анахроним темама, која је обично својствена врхунским познаваоцима историје филозофије какав је он био и јесте? Не. Напротив. По Жуњићевој процени, упркос преовлађујућем мишљењу њему савремених филозофа, питање односа филозофије и теологије није нарочито изгубило од своје некадашње актуелности, чији је интензитет био подједнако јак и на почетку хришћанске теологије, када је она обилато користила филозофски појмовни апарат за артикулацију својих учења, затим током читавог средњег века, па све до просветитељства, када је однос према теологији био од одређујућег значаја за формирање (од ње еманциповане) нововековне мисли.¹⁸ Захваљујући огромној ерудицији али и интуицији, Жуњићу се није десило да превиди значај који има теологија за филозофију и филозофија за теологију, штавише, био га је у потпуности свестан: „Да веза између филозофије и теологије и даље преживљава показује се увек изнова чим изнутра, то јест из саме филозофије или теологије, покушамо да до краја осветлимо импликације и статус наших питања о свету, природи, историји, времену, животу и смрти. Тада неизбежно отварамо теме које скупа занимају и религију и филозофију...“¹⁹ Како би наведено и доказао, Жуњић, у већ цитираном тексту „Филозофија и теолошко мишљење“, презентира неке од значајнијих области реализације тог, по његовим речима, „амбивалентног“ односа филозофије и теологије, без кога ни једна ни друга не могу квалитетно да се развијају. О тим раскршћима и путевима на којима се сусрећу филозофија и теологија биће речи у наставку.

3. 2. Симфонија филозофије и теологије

Да су „осуђене“ једна на другу видљиво је већ на нивоу анализе дискурса, која показује извесне „аналојне проблемске ситуације (курзив СЖ) у којима се налази како теологија тако и филозофија“.²⁰ Као илустрацију реченог Жуњић наводи чињеницу да обе у тежњи да сачувају особеност свог језика морају да се дистанцирају истовремено и од поетског и од научног начина изражавања. Основни проблем

¹⁸ Упор. *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Слободан Жуњић, „Филозофија и теолошко мишљење“, у: *idem*, *Модерност и филозофија*, Београд 2009, стр. 386. Једна од тих ситуација, а којој је Жуњић у свом раду посветио највише пажње јесте теодикејско питање, које је, по њему, подједнако важно како за теологију тако и (савремену) филозофију. Упор. *ibid.*, стр. 392–394; такође и: „Од теодицеје до рашчаравања света“, *ibid.*, стр. 398–447; као и полемике поводом тог текста које су објављене у шестом поглављу – „Теодицеја реалности у нашој ‘аналитичкој’ филозофији“ – Жуњићеве књиге *Службе Мнемосини* (Београд 2007, стр. 409–459).

који се тада појављује јесте заједнички филозофији и теологији, а то је покушај да се о Богу говори лимитираним људским језиком, да се користи језик који је непримерен трансценденцији; као што је познато, теологија је прибегла апофатици, која одговара аристотеловској идеји аналогije којом филозофија покушава да се ситуира између метафоричко-поетског језика живог говора и строго дефинисаног концептуалног научног језика. Жуњић даље примећује да „као што филозофија није више сигурна у том укљештењу између поезије и математике, једнако због надлазеће стандардизације појмова, која прожима и аналитички и спекулативни говор, као и због претећег растварања у метафорама постметафизичког мишљења (Маркс, Ниче, Хајдегер), тако се и теологија налази у процепу између једне рационалистичке регионалне онтологије, која као спекулација о највишем бивствујућем произлази из старе *analogiae entis*, и једне више херменеутички усмерене дисциплине, која као тумачење *свeиx cиi-ca* покушава да своје утемељење пронађе у подручју тзв. егзистенцијалне аналитике или личне вере.“²¹

Озбиљну опструкцију плодног дијалога филозофије и теологије може да изазове један стари проблем уколико се третира на погрешан начин; ради се, наиме, о чувеној дилеми која је у прошлости исказана у разликовању *вере и разума*, одн. рационалне анализе и (бого)надахнуте презентације натприродног откривења. Ако се поменуто разликовање доведе до крајњих граница – разум укида веру или вера укида разум – онда се филозофија и теологија или могу међусобно искључивати или игнорисати. Такође, уколико се анулира разлика између вере и разума, долази до асимилације филозофије и теологије, што такође дијалог између њих чини излишним.

Слободан Жуњић сматра да ово разликовање *ауџоритетна* и изведеног *знања* као заједничка тековина и филозофије и теологије треба и даље да остане на снази, али уз извесне релативизације и надоградње. Модификације наведене диференцијације односе се на узајамно преиспитивање два фундаментална става из којих произходе ове две духовне дисциплине. По његовом мишљењу, „упркос томе што у теологији рационални критеријуми умности нису увек крајња инстанца којом се одмерава рационалност сазнања, из теолошког прихватања откривења не следи закључак да филозофија треба да игнорише теолошки начин мишљења. Управо као недогматско мишљење филозофија може и треба да респектује *сазнајне специфичности теологије* (курзив СЖ), која

²¹ Слободан Жуњић, „Филозофија и теолошко мишљење“, у: *idem*, *Модерности и филозофија*, Београд 2009, стр. 386–387.

своја питања, разумљиво, мора постављати претпостављајући одређени садржај као услов себе саме.²²

Поистовећивањем теологије са чистим чином вере, и истицањем искључиво религиозног надахнућа теолога, превиђа се *сазнајна насипројеност теологије* и занемарује значај њене отворености према појмовном апарату и методским резултатима филозофије, стога је погрешно „догматски изједначавати демаркациону линију између филозофије и теологије са разликом између разума и вере“.²³ Јер поменути разлика има смисла само унутар филозофије, одн. унутар теологије. Жуњић прецизно запажа да како год решили однос вере и разума (као однос супротности [*apsurdum, skandalon*] или коегзистенције, тј. сагласности [*fides quaerens intellectum, credo ut intelligam*]), не може се „поричати ни специфична разлика ова два пола унутар којих се креће људско знање ни њихово ограничено важење“.²⁴ Реченом он придодаје став Аристотела да је варварски захтевати доказе за оно што је недоказиво, и мишљење Кјеркегора да је глупо тражити да се верује у оно што је очигледно. Међутим, из тога не произилази да су у мишљењу и делању веровање и знање тако радикално раздвојени; оно се радикализује онда када се измести у пуки ритуал.²⁵

Под очитим утицајем Мартина Хајдегера који је говорио – „веровање која се стално не излаже могућности неверовања, није веровање већ нека погодност“²⁶ – Жуњић је сматрао да уколико се теологија не одрекне своје „комотности“ и поред основног става вере, остави простор и за могућност неверовања, ако као свој императив не узима само прејемство давно задобијеног верског садржаја, ако не негира корелацију вере и сумње, и сматра је релевантном да би је рефлектовала, одн. да је појмовно осветљава како повесно – између откривења и темпоралности – тако и синхронички – између појединачне егзистенције и црквеног сабрања, она (теологија) филозофији не може да буде од нарочитог значаја.²⁷ Јер и „сама филозофија покушава да одржи сличну дијалектику односа превладавањем субјекат–објекат дуализма и размака између прошлог и садашњег у непрекидном акту саморазумевајућег тотализовања, акту који стално гради и разграђује херменеутичке кругове, пој-

²² *Ibid*, стр. 387–388.

²³ *Ibid*, стр. 388.

²⁴ *Ibid*, стр. 388.

²⁵ Упор. *Ibid*.

²⁶ Мартин Хајдегер, *Увод у метафизику*, прев. Властимир Ђаковић, Врњачка Бања 1997, стр. 14.

²⁷ Упор. Слободан Жуњић, „Филозофија и теолошко мишљење“, у: *idem*, *Модерност и филозофија*, Београд 2009, стр. 388.

мовног, егзистенцијалног и историјског нивоа. У том смислу искуство теологије као истинског *разумевања вере* постаје поново стимулативно за филозофију која тежи властитом саморазумевању у односу на веру.²⁸

Као одличан познавалац како стања у коме се налази савремена филозофија тако и историје теолошког мишљења, Слободан Жуњић није подлегао тада (ради се о почетку осамдесетих година двадесетог века) преовлађујућем мњењу о непотребности или чак штетности сусретања филозофије и богословља, него је сматрао да „искуство теологије... било као науке о узроцима и начелима највишег бивствујућег (томизам), било као експликације откривеног знања и интроспекција (августинизам), односно молитвено и медитативно искуство божанских дејстава (паламизам), јесте од интереса за филозофију и то не само као ново (старо) поље примене њених метода и појмова, већ и као отворено подручје постављања питања о свету и човеку.“²⁹ Преузимање и успешна филозофска концептуализација теолошких појмова као што су „брига“, „стрепња“, „нада“, „грех“, „љубав“, „смрт“ и др. од стране филозофије егзистенције, говори управо о томе да вера може да буде и те како подстицајна за филозофију.³⁰

Слободан Жуњић, с друге стране, подсећа да је прошлост богословског мишљења у великој мери прошлост метафизике, одн. да је метафизика била умногоме теологија, што је видљиво већ у корпусу појмова који оне деле. Филозофија својим појмовима и методама, дакле, богословима може да буде од користи приликом дискурзивне артикулације вере.

Како нам досадашње искуство говори, религијски садржаји се не могу до краја избрисати из филозофских појмова, нити се из филозофије може у потпуности уклонити теологија. Међутим, филозофија, по Жуњићу, „мора да чува дистанцу према религији, да не би изневерила себе и упала у површну (кич) религиозност“, али „она не сме игнорисати перспективу религије и херменеутику теологије“.³¹

²⁸ *Ibid*, стр. 389.

²⁹ *Ibid*, стр. 387.

³⁰ Инспиративна је историја појма *нада*, који је, како запажа проф. Жуњић, „филозофија презирала још од његове теолошке инаугурације од стране Апостола Павла.“ А онда је након два миленијума Ернст Блох феномен наде рационално засновао, без укидања њеног првобитног сотириолошког карактера, потом је Блохова филозофија наде повратно утицала на познате немачке политичке теологе Јохана Б. Меца и Јиргена Молтмана. Судбина појма *нада* један је од доказа да сусретање филозофије и теологије без предрасуда може да буде од немалог значаја и за једну и за другу. Упор. Слободан Жуњић, „Филозофија и теолошко мишљење“, у: *idem*, *Модерност и филозофија*, Београд 2009, стр. 392.

³¹ *Ibid*, стр. 396.

Summa summarum: „Филозофија и теологија постају узајамно релевантне управо онда када успоставе јасно међусобно разликовање.“³² То је и основни предуслов за евентуалну *симфонију* између филозофије и теологије. Реализација те симфоније, по Жуњићевом уверењу, могла би евентуално да се одвија тако што би теологија препустила филозофији план трансценденталног и ригорозног испитивања бивствовања, а сама би као своју примарну афирмацију преузела промишљање распона који спаја или раздваја егзистенцију и трансценденцију.³³ Да ли ће овај предлог бити усвојен и ако хоће да ли ће донети резултате остаје да се види, а нама преостаје да се на самом крају позабавимо још једним, за однос филозофије и теологије битним питањем.

Епилог

На самом крају бих у пар реченица (α) резимирао наведено и (β) изнео предлог за евентуално будуће истраживање теме „Жуњић и хришћанство“.

Иако је лично агностик, или можда управо зато, Слободан Жуњић високо цени хришћанску богословску традицију, и стога јој је у својим историјско-филозофским радовима дао подоста простора, а такође је не занемарује ни приликом излагања својих филозофских ставова, јер традицију филозофирања којој припада и хришћанско мисаоно наслеђе сматра суштински важном за сваки озбиљан теоријски ангажман. Он притом никада не губи из вида важност разликовања филозофског и теолошког мишљења, које је неопходно како би потоње било од значаја за филозофију и *vice versa*, одн. како би дијалог међу њима био уопште могућ а онда и плодан.

Стваралаштво Слободана Жуњића је умногоме обогатило овдашњу филозофску баштину и као такво не сме да буде запостављено од стране истраживача. Штавише, квалитет његових радова нас обавезује да приступимо њиховој критичкој анализи. Ако до тога дође, резултат ће, уверен сам, бити подизање културе филозофирања на један виши ниво, јер су Жуњићеве текстови узорни како по информативности тако и по дисциплинованој употреби појмовног језика, а његова мисао по начину ($\mu\acute{\epsilon}\theta\omicron\delta\omicron\varsigma$) на који је изведена. Што се конкретно наше теме тиче, будућим истраживачима намећу се, пре свега, два задатка: (1) разматрање домета и резултата Жуњићевих анализа византијске и сло-

³² *Ibid*, стр. 390.

³³ Упор. *Ibid*.

венске хришћанске мисаоне баштине, као и (2) његових увида о релевантности православног наслеђа у (пост)модерном добу.

* * *

Библиографија

Примарна лиџература (радови С. Жуњића)

Жуњић, С. (1988), *Aristotel i henologija (Problem jednog u Aristotelovoj Metafizici)*, Београд.

Жуњић, С. (1996, „Бог филозофа у антици“, у: *Појам Боја у филозофији*, прир. Миленко Перовић Нови Сад, стр. 9–53.

Жуњић, С. (2002), „Дијалектичка лирика страха и дрхтања“, у: С. Кјеркегор, *Страх и дрхтање*, прев. Слободан Жуњић, Београд, стр. 5–140.

Жуњић, С. (2007), *Службе Мнемосини (Полемике о самозабраву балканске филозофске свесћи)*, Београд.

Жуњић, С. (2009), *Модерност и филозофија (Размајрања о стињању филозофије на размеђу векова I)*, Београд.

Жуњић, С. (2012), *Лоџика и теолоџија (Дијалектичка Јована Дамаскина у византијској и српској филозофији)*, Београд.

Жуњић, С. (2012), *Филозофија и њен језик*, т. I–II, Београд.

Жуњић, С. (2013), *Прирок и суштинство – историја појмовне лоџике код Срба*, т. I–IV, Београд.

Жуњић, С. (2013), *Филозофија и постмодерност (Размајрања о стињању филозофије на размеђу векова II)*, Београд.

Жуњић, С. (2014), *Историја српске филозофије*, Београд.

Секундарна лиџература

Лубардић, Б. (2009), „Српска религијска философија у XX веку: личности, идеје, токови“, *Српска теолоџија у двадесетом веку – истраживачки проблеми и резултати*, књ. 4 (2009), стр. 7–56.

Кучинар, З. (2012), *Из наше филозофске живоџа*, Београд.

Марић, И. (2011), *Од филозофије до књижевности*, Београд.

Хајдегер, М. (1997), *Увод у метафизику*, прев. Властимир Ђаковић, Врњачка Бања.

Heidegger, M. (1972), *Uvod u Heideggera*, prev. Ivan Salečić et al., Zagreb.

Примљено: 12. 10. 2015.

Одобрено: 25. 11. 2015.

ŽUNJIĆ AND CHRISTIANITY – RELATION OF PROF. SLOBODAN ŽUNJIĆ WITH CHRISTIAN FAITH, TRADITION AND THEOLOGY –

Blagoje Pantelić

Christian Cultural Centre, Belgrade

Summary: The paper explores the relation of prof. Slobodan Žunjić, who is undoubtedly our most important living philosopher, towards the Christian faith, tradition and theology. While exploring that relation, the author used three kinds of sources: (1) Žunjić's published works, (2) private conversations of the author with prof. Žunjić and (3) testimonies of contemporaries in relation to this topic. This doxographical article can be divided into three parts: the first part contains Žunjić's personal attitude towards the Christian faith, the second part concerns his place in Yugoslavian philosophy in relation to the Christian tradition. The topic of the third and last chapter is the possibility of the symphonic relationship between philosophy and theological thought.

Key words: Slobodan Žunjić, philosophy, theology, christian faith and tradition.